

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК [005.4217–021.387]:338.436(477.7)

Самофатова В. А.

Одеська національна академія харчових технологій

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАЛУЗЕВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

У статті охарактеризовано поняття сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону і розглянуто можливі шляхи його забезпечення. Систематизовано принципи, що відображають методологічні засади галузево-територіальної моделі управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону. Відзначено, що для досягнення сталого розвитку агропродовольчої сфери одним із найскладніших завдань є формування завершеного ланцюга з виробництва, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської і харчової продукції.

Ключові слова: агропродовольча сфера, регіон, сталий розвиток, галузево-територіальна модель управління, територіальна громада.

Постановка проблеми. Просторово-територіальні характеристики економічного розвитку останнім часом набувають зростаючої актуальності. Це пов'язано з процесами глобалізації та регіоналізації економіки, проблемами ефективності просторової локалізації ресурсів, динамізмом фінансових потоків і т. ін. Водночас на прийняття управлінських рішень на регіональному рівні впливають глобалізація, мегатенденції сучасного світового господарства, перехід до інформаційного суспільства, встановлення довгострокових цілей, використання новітніх технологій. Агропродовольча сфера (АПС) України має складну багатогалузеву та багаторівневу структури і перебуває на етапі трансформаційних змін. Стрімке зростання процесів урбанізації та антропогенного тиску на довкілля призвело до зміни та розбалансування соціальної, екологічної та економічної підсистем агропродовольчої сфери. Складність регіональної агропродовольчої сфери як локалізованої територіально-галузевої системи потребує спеціального дослідження факторів, що визначають специфіку її функціонування та оцінки перспектив сталого розвитку. На сучасному етапі розвитку АПС регіону особливо актуально стає необхідність послідовного і системного підходу до проведення економічних реформ для подолання негативних соціо-еколого-економічних процесів та формування необхідних умов для забезпечення ефективної переробки вирощеної сільськогосподарської продукції, підтримання навколишнього середовища в належному стані та підвищення життєвого рівня населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі регіонального розвитку та регіональної політики присвятили свої роботи Й.Ф. Тюнен, М. Вебер, Ф. Перру, Ж. Будвіль, М. Долішній, І. Сторонянська, З. Герасимчук та багато інших дослідників. Формування методології управління агропродовольчою сферою знайшло своє відображення в працях економістів-аграрників Ю. Лупенка, М. Маліка, Ю. Лузана, Д. Крисанова, О. Бородіної, В. Дієсперова. Питанням просторової соціально-економічної ідентифікації агропродовольчого розвитку та багатофункціональності агропродовольчої сфери присвячено роботи О. Павлова, О. Попової, О. Шубравської, М. Хвесика, Л. Мельника та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим проблеми стратегічного

управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону на основі поєднання галузево-територіального підходу потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методологічних принципів розроблення територіально-галузевої моделі управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність і водночас перспективи розв'язання проблеми, яку хотілось би порушити, зумовлена нинішньою соціо-еколого-економічною ситуацією в агропродовольчій сфері, децентралізацією управління. Головною особливістю, що визначає специфіку агропродовольчої сфери, є орієнтованість на територіально-просторовий фактор розміщення та поєднання в сільському господарстві економічного і природного способів виробництва. Поділяємо думку Ю. Лузана з приводу того, що функціонування і розвиток агропродовольчої сфери повинні бути спрямовані на розв'язання ключових взаємопов'язаних завдань:

– продовольче забезпечення і продовольча незалежність регіонів і держави у цілому;

– розвиток сільських територій та спрямування агропродовольчого потенціалу на задоволення потреб населення;

– інтегрування України у світовий продовольчий ринок із розширенням участі у розв'язанні проблем світового продовольчого забезпечення [1, с. 5]. В економічній науці історично склався просторово-територіальний підхід, який відкриває свої специфічні можливості для аналізу оптимального розміщення продуктивних сил в агропродовольчій сфері. У рамках означеного підходу місто і село розглядаються в єдиному предметному полі не як протиставлення одного іншому, а як взаємодіючі компоненти сільсько-міського континууму. Головний зміст зазначеного полягає у зміні галузевої парадигми розвитку на галузево-територіальну. Основоположником географічної школи в аграрній економіці вважається німецький поміщик Й. фон Тюнен (1783–1850), який на основі багаторічних практичних спостережень вивів низку положень, що відображають особливості територіального розміщення сільськогосподарських виробництв відносно умовного центру, яким обиралося центральне для даної місцевості міста [2, с. 24]. Чільне місце в системі теорій регіонального зрос-

тання посіла концепція просторових полюсів росту, яка активно розроблялася французькими ученими Ф. Перру і Ж. Будвілем. Терміни «полюс зростання» і «центр розвитку» вперше були запропоновані французьким економістом Ф. Перру. Під полюсами росту він розумів компактно розміщені і ті, що динамічно розвиваються, галузі промисловості й окремі підприємства, в яких зосереджений «імпульс розвитку», який впливає на територіальну структуру господарства та її динаміку. Це відбувається в результаті концентрації нововведень, які групуються навколо галузі, що лідирує. Якщо ця галузь є і пропульсивною, тобто здатною надавати позитивний мультиплікаційний ефект, то вона утворює полюс зростання. Таким чином, у Перру полюс росту – функціональне поняття. Ж. Будвіль представив, що економічний простір функціонально пов'язаний із географічним. Таким чином, він підготував географічне підґрунтя для функціонального поняття й об'єднав простір і функцію загальною властивістю – полярністю. Із цього випливає, що далеко не кожен регіональний центр або вузол є полюсом росту, а тільки той, де представлені пропульсивні лідируючі галузі, які здатні до самостійного розвитку протягом тривалого часу, контролюють своє оточення і повідомляють йому імпульси розвитку. Ж. Будвіль показав, що як центри росту можна розглядати конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці регіону або країні функцію джерела інновацій. Згідно з Ж. Будвілем, регіональний центр росту являє собою набір галузей, що розвиваються й розширюються, розміщених на урбанізованій території та здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в усій зоні свого впливу. Таким чином, це є теоретичним обґрунтуванням технополісів і технопарків, що з'явилися згодом [2, с. 29]. Франція і сьогодні досить відома своїми традиціями у сфері планування територіального розвитку. У 80–90-х роках у Франції ухвалено низку законів щодо децентралізації. Територія країни була поділена на 20 програмних департаментів, які не були адміністративними утвореннями, а виконували лише функції координації регіональних економічних програм. Сучасні представники неокласичної течії Р. Холл і Ч. Джонс у своїй моделі регіонального зростання розглядають не тільки традиційні фактори економічного зростання (людський, фізичний капітал, праця, земля), але й соціальні, інституціональні, політичні, географічні. Економічний розвиток регіону визначає інституціональна політика, здатна формувати економічне середовище та стимулювати виробничу активність, стимулювати до впровадження нових технологій тощо [3, с. 673].

На сучасному етапі історичну перспективу людства насамперед визначає екологічний фактор. Власне і поняття «сталий розвиток» (sustainable development) з'явилося у 70-х роках ХХ ст. у межах роботи Римського клубу, що був створений і функціонує для пошуку шляхів вирішення глобальних проблем. Ми підтримуємо авторів роботи [4, с. 1], які вважають, що сталий розвиток агропродовольчої сфери – це система постійної еволюційної зміни окремих територіально, галузево і функціонально пов'язаних системних елементів і передбачає такий розвиток, який:

- по-перше, передбачає позитивний вектор спрямованості ефективної господарської діяльності підприємств і об'єднань агропродовольчої сфери протягом відносно тривалого часового лагу;
- по-друге, це суспільно прийнятна й економічно обґрунтована незбіднююча стабільність

досягнутого соціального й еколого-економічного рівня розвитку агропродовольчої сфери у цілому;

- по-друге, передбачає мінімізацію втрат від можливих господарських, кадрових та екологічних ризиків;

- по-четверте, не порушує загальноприйнятих принципів сталого розвитку агропродовольчої сфери, ефективності використання трудового потенціалу об'єднаної сільсько-міської спільноти, у тому числі й у перспективі;

- по-п'яте, повинен відповідати конструктивним вимогам аграрної політики, не порушуючи баланс розвитку виробничих і трудових процесів території.

Саме такий підхід до сталого розвитку агропродовольчої сфери дає змогу найоптимальніше реалізувати принципи її розвитку, а також ефективно використовувати трудовий потенціал та підвищувати зайнятість і доходи населення. Дослідники виділяють такі принципи політики сталого розвитку: цілеспрямованість, науковість, ієрархічність, розподіл прав, обов'язків і відповідальності, системність, забезпеченість розвитку відповідними ресурсами, об'єднання галузевого і територіального підходів до формування політики сталого розвитку, зворотний зв'язок. А. Ізмалков звертає увагу на те, що агропродовольча сфера регіону повинна розглядатися, по-перше, як квазікорпорація, що інтегрує в собі суб'єкти господарювання в системі технологічних ланцюгів виробництва сільськогосподарської і харчової продукції; по-друге, як квазідержава, що реалізує функції контролю над розвитком окремих територій у межах єдиного економічного простору відповідно до політики регіонального розвитку; по-третє, як соціум, інтереси якого повинні бути враховані під час оцінки потенціалу розвитку виробничої системи регіональної агропродовольчої сфери; по-четверте, як регіональний ринок, що забезпечує суб'єкти господарювання агропродовольчої сфери ресурсами для здійснення ними виробничої діяльності і доведення ними кінцевої продукції до споживача як усередині регіону, так і за її межами [5, с. 5].

У сучасному розумінні управління представляє собою комплексний процес, спрямований на відслідковування тенденцій, постановку цілей, розроблення та вибір альтернативних рішень, складання програм, їх реалізацію і контроль над виконанням поставлених завдань. У зв'язку із цим управління слід розглядати як складну систему, тобто сталу сукупність взаємопов'язаних компонентів (елементів), що утворюють ціле. Групування основних систем управління у АПС України представлено в табл. 1.

У проведенні політики територіального розвитку агропродовольчої сфери існують значні труднощі та проблеми, пов'язані, на нашу думку, як із теоретико-методологічною базою, так і з практичною реалізацією на регіональному і місцевих рівнях. Справа в тому, що більша частина ініціатив у цій сфері практично орієнтована на галузевий принцип управління. Водночас повноправним хазяїном природних ресурсів, що залучені в господарський обіг агропродовольчої сфери, є територіальні громади. Управління регіоном як територіальною формацією не може зводитися тільки до функцій державного управління. Воно охоплює всі види управління територією, будучи невід'ємною складовою частиною поточної повсякденної діяльності населення. Особливо слід відзначити діяльність бізнес-структур у сфері

територіальної організації суспільства, передусім у галузях управління фінансами та власністю, розробленні нових технологій, а також створенні для цього необхідної інфраструктури.

Із позиції синергетики агропродовольча сфера здатна до саморозвитку завдяки наявності власних цілей, інтересів, мотивів, адаптивності до змінюваних умов функціонування, що свідчить про її здатність до самоуправління [7, с. 85]. Самоврядна громада нині визнається базовою адміністративно-територіальною одиницею в Україні. Трирівневий адміністративний устрій держави набуває форми «область – район – громада». Ефективність місцевого самоврядування визначатиметься раціональним використанням усіх ресурсів: природних, людських, матеріальних, фінансових. Нинішня структура сільського господарства є малосегментарною, тотально переважає зернового виробництва над тваринництвом веде до зниження родючості земель і витісняє із традиційного села робочі місця, знижує надходження до місцевих бюджетів. Оскільки можливості аграрної сфери щодо збереження наявних робочих місць та створення нових сфер застосування праці обмежені, а сільська місцевість утрачає привабливість для життя, то вектор аграрної політики має переноситися на багатofункціональність агропродовольчої сфери і сталий розвиток сільських територій. Перспективним напрямом є створення в територіальних громадах харчових і переробних виробництв: помел зерна, хлібопечення, консервування плодоовочевої сировини, виготовлення комбікормів, організація громадського харчування, заготівельної діяльності і т. ін. [8, с. 62]. Сільські поселення та невеликі аграрні міста – також найприйнятніше місце для розташування агросервісних служб, підприємств і організацій усіх видів обслуговування виробників сільськогосподарської продукції, її заготівлі, зберігання, переробки тощо. Доцільно також тут розвивати агротуризм та виробництво енергії з відновлюваних джерел. Проте ефективна економічна діяльність об'єднаних територіальних громад можлива за наявності сформованої моделі управління. Причому розроблення та практичне

впровадження механізмів сталого розвитку сільських територій є пріоритетними завданнями, оскільки від їх функціонування залежить сталий розвиток агропродовольчої сфери у цілому. Досягнення реальної фінансової спроможності сільських територіальних громад дасть змогу забезпечити належне виконання покладених на них функцій та перенести центр ваги управлінського процесу на місцевий рівень. Необхідно дотримуватися нових пріоритетів у фінансовому забезпеченні розвитку сільських територіальних громад – відмови від патерналістської моделі їх фінансування та переходу до ефективного використання їхнього власного соціально-економічного й фінансового потенціалу. Для ефективного виконання територіальною громадою покладених на неї функцій та досягнення стратегічних пріоритетів потрібне належне фінансове забезпечення як поточного функціонування, так і цілей розвитку. Фактично йдеться про перенесення центру ваги процесів соціально-економічного розвитку на місцевий рівень. У такому разі територіальна громада повинна виступати одночасно і носієм соціально-економічного розвитку територій, і рушійною силою досягнення стратегічних цілей територіального утворення [9, с. 99]. Сільська громада насамперед має бути економічно самодостатньою. Звичайно, спроможність громади залежить передусім від кількісних показників. Водночас, на думку О.І. Павлова, громада здатна стати сильною за умови, коли особи, що входять до неї, відчують себе господарями і відповідальними за те, що відбувається в її межах. А це потребує передусім змін світоглядних засад сільського буття, формування та впровадження селяноцентристської ідеології, спроможної змінити ставлення держави та суспільства до сільського господарства, села і селян, подолати невпевненість селян у майбутньому [10, с. 6]. Відповідно, можливими шляхами забезпечення сталого розвитку АПС регіону є формування концентрованого економічного простору, полюсів економічного зростання, генерація нововведень у полюсах росту і ретрансляція їх імпульсів на менш розвинені території.

Таблиця 1

Групування основних систем управління в агропродовольчій сфері

Основні системи і види управління	Суб'єкти (органи) управління	Об'єкти управління
I. Державне управління		
Територіальне	- Міністерство аграрної політики і продовольства; - регіональні департаменти управління АПК; - районні управління АПК	АПС України; АПС регіонів; АПС районів; АПС громад.
Галузеве	Галузеві департаменти, управління, відділи міністерства АП і продовольства України; – органи управління АПК регіонів; – районні управління сільського господарства і харчової промисловості	Галузі, їх підприємства і об'єднання
Функціональне	Міністерство економічного розвитку і торгівлі; Міністерство фінансів; Держкомзем України і т. ін.	АПК усіх рівнів (територіальний і галузевий аспекти)
II. Господарське управління		
Управління в недержавних підприємствах (організаціях)	Власники засобів виробництва, від імені яких виступає менеджмент підприємств	Підприємства (організації)
Територіальне	Регіональні центри (спілки) кооперації, регіональні і міжрегіональні асоціації	Галузеві кооперативи, фермерські господарства, підприємства і організації АПС даної території
Галузеве	Галузеві асоціації (спілки) всіх рівнів	Галузеві кооперативи, кластери, акціонерні товариства і т. ін.
III. Управління територіальних громад		
Функціональне	Місцеві представницькі і виконавчі органи (ради, голови місцевих адміністрацій і т. ін.).	Місцеві громади (населення, що проживає на даній території)

Джерело: розроблено автором за [6, с. 15]

Висновки. Реалізація новітніх теоретико-методологічних і науково-прикладних напрацювань на регіональному рівні має забезпечити ланцюгову реакцію у відродженні працівників агропродовольчої сфери до життя і праці в селі та невеликих містах і надасть поштовх до розвитку об'єднаного сільсько-міського континуального соціуму – просторово-економічного та екологічного середовища існування людей. Теорія сталого розвитку дає змогу визначити і реально впровадити нові засади ефективного функціонування територіальної громади, які забезпечать потреби мешканців населених пунктів без перекладання можливих негативних економічних, екологічних та соціальних наслід-

ків на майбутнє. Маючи величезні запаси родючих орних земель, помірний клімат, регіони України зможуть забезпечити себе молочними, м'ясними, рибними продуктами, ягідною та плодоовочевою продукцією. Очевидно, що неможливо оцінити довгострокове майбутнє агропродовольчої сфери без урахування зворотних зв'язків між економічною, екологічною та соціальною підсистемами. Процес розроблення стратегії розвитку агропродовольчої сфери регіону на засадах сталості повинен спиратися не тільки на систему економічних знань, але й на глибоке розуміння сутності соціальних процесів, а також процесів територіального і просторового розвитку систем регіонального рівня.

Список використаних джерел:

1. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК – 2011. – № 2. – С. 3–12.
2. Регіональна економіка та природокористування: [навч. посіб.] / За ред. А.П. Голикова. – К.: ЦУЛ, 2009. – 352 с.
3. Возняк Г.І. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України / Г.І. Возняк // Глобальні та національні проблеми економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf>.
4. Особенности и факторы устойчивого развития АПК / О.В. Ерёмченко, Г.А. Польская, М.М. Булгакова // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2014. – № 9. – С. 1–3.
5. Измалков А.А. Факторы и принципы разработки стратегии развития регионального АПК / А.А. Измалков // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2015. – № 3. – С. 1–6.
6. Беляев А.Э. Формирование и развитие системы управления в аграрном секторе экономики: территориально-отраслевой уровень: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / А. Э. Беляев; Санкт-Петербург. гос. аграрн. у-тет. – Санкт-Петербург, 2012. – 24 с.
7. Павлов О.І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки / О.І. Павлов // Економічна та продовольча безпека України. – 2013. – № 3. – С. 82–88.
8. Дієсперов В.С. Сільські громади да адміністративно-територіальна реформа / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 56–63.
9. Сторнянська І.З., Пелехатий А.О. Напрями модернізації фінансового забезпечення розвитку сільських територіальних громад у контексті завдань адміністративно-територіальної реформи / І.З. Сторнянська, А.О. Пелехатий // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 97–108.
10. Павлов О.І. Життя на сільських територіях: реалії та суспільні очікування / О.І. Павлов // Економіст. – 2013. – № 3. – С. 4–6.

Самофатова В. А.

Одесская национальная академия пищевых технологий

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОТРАСЛЕВО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

Резюме

В статье охарактеризовано понятие устойчивого развития агропродовольственной сферы и рассмотрены возможные пути его обеспечения. Систематизированы принципы, отражающие методологические основы отраслево-территориальной модели управления устойчивым развитием агропродовольственной сферы региона. Отмечено, что для достижения устойчивого развития агропродовольственной сферы одной из сложнейших задач является формирование завершенной цепи производства, хранения, переработки и реализации сельскохозяйственной и пищевой продукции.

Ключевые слова: агропродовольственная сфера, регион, устойчивое развитие, отраслево-территориальная модель управления, территориальная община.

Samofatova V. A.

Odessa National Academy of Food Technologies

THE METHODOLOGICAL BASIS FOR THE SECTORAL-TERRITORIAL MODEL OF MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRI-FOOD SPHERE OF THE REGION

Summary

The article describes the concept of sustainable development in the agri-food sphere and the possible ways to achieve it. Systematized principles that reflect the methodological basis for the sectoral-territorial model of management of sustainable development of the agri-food sphere in the region. It is noted that for the achievement of sustainable development in the food industry, one of the greatest challenges is to form a complete chain of production, storage, processing and marketing of agricultural and food products.

Key words: agri-food sphere, region, sustainable development, sectoral-territorial model of management, the local community.